

СПЕЦИФІКА ПОРУБІЖНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ КОНСТРУКТИ І СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Ярослава Верменич

УДК 316.374(1-192.2)+303.094.4

Статтю присвячено осмисленню проблем порубіжної ідентичності в Україні в контексті сучасної геополітичної динаміки. Пропонуються методологічні підходи та теоретичні конструкти для аналізу регіональної специфічності української території, наголошується на інноваційній методології рубіжності для дослідження специфіки українсько-російських відносин в умовах «гібридної» війни.

Ключові слова: порубіжна ідентичність, геополітика, регіональна специфіка, українсько-російські відносини, конфлікти інтересів і цінностей.

The article is dedicated to the comprehension of the problems of borderline identity in Ukraine in the context of modern geopolitical dynamics. The methodological approaches and theoretical constructs for the analysis of the regional specificity of Ukrainian territory are offered. The innovative methodology of twinning is used for the study of the specificity of Ukrainian-Russian relations in a 'hybrid' war conditions.

Keywords: borderline identity, geopolitics, regional specificity, Ukrainian-Russian relations, conflicts of interests and values.

У ході історичного розвитку обабіч кордонів країн виникають перехідні зони, що є, як правило, джерелом самовідтворюваної амбівалентності, яка може довго не проявлятися у полі конфліктності, але може й миттєво активізуватися під впливом зовнішніх втручань чи інших чинників. Певні труднощі створює змішаний склад населення, схильність до різних типів господарювання, торгово-посередницьких традицій, відмінність ціннісних орієнтацій. Будь-який політичний тиск за цих умов здатен запустити механізм протистоянь. А той факт, що значна частина населення у зонах пограниччя має або «гібридну», або налаштовану на суперництво ідентичність, доволі часто створює вибухонебезпечну суміш цінностей і поведінкових стереотипів. Особливо складна ситуація виникає там, де межі між сусідніми ареалами або проводилися довільно, або вже були об'єктами конфліктів.

Мозаїка пам'яттєвих гетеротопій, за А. Киридон, це доволі неусталена й суперечлива царина знань, що має певний академічний статус, плутаний категоріальний апарат, нечітко окреслене предметне поле. У нещодавно виданій монографії «Гетеротопії пам'яті: теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті»

авторка репрезентувала концепт загадкових гетерогенних просторів, наділених множинністю змістів. При цьому, залежно від контенту, образи / події безперервно змінюються — перекодовуються, переформатовуються, транслюються, тиражуються. Людська пам'ять влаштована подібно до гіпертексту: вона нелінійна, фрагментарна і довільна у виборі маршрутів спогадів. В одному просторі можуть існувати кілька окремих і, здавалося б, непов'язаних чи незв'язних місць; принцип переходу передбачає систему проходів і бар'єрів, які їх ізолюють і одночасно роблять проникними. «Водночас ми свідомі того, що поняття гетеротопій доволі розпливчасте та нечітке».

Поняття гетеротопій, запропоноване М. Фуко для позначення «інших просторів», послужило теоретичним конструктом для сучасних уявлень про простір як сукупність пересічних місць і пов'язаних з ними ідентитетів. Гетеротопія — це не конкретна просторова одиниця, це «місце без місця, що живе саме по собі, що замкнене саме в собі». Точки місця чи пункту призначення стають частиною нашого життя завдяки руху; вони — транзитні станції. Гетеротопії, з одного боку, постають чимось неявним насправді, а з другого, — чи-

мось нереальним, ілюзорним. Сучасні студії пам'яті характеризуються різномірними підходами, лінгвістичними відмінностями, методологічними розходженнями. Питання їх дослідження потребує врахування сутності складних відносин між об'єктами — колективною пам'яттю, істориком-дослідником, що дошукується прихованих ними таємниць, і споживачем відповідної інформації. У цьому трикутнику «перша скрипка» — в руках історика [21, с. 5–9, 25, 53].

Як зазначає Ю. Вовкодав, за останні три роки наше суспільство істотно змінилося. Неголошена війна брутально розірвала український соціум на дві частини: тих, хто живе не переймаючись подіями на Сході країни, і тих, хто брав чи бере в них безпосередню участь. Адже на війні вони стали зовсім іншими людьми — і психологічно, і фізично. Перебування в зоні бойових дій — це постійна загроза життю. Сприяє цьому руйнівному процесу хронічний брак позитивних емоцій, людської чуйності й розуміння. Наші ветерани інші, і ця «іншість» — у їх поглядах, сумних і зосереджених, суворих і відсторонених. Але пам'ятаймо: саме вони є потужною рушійною силою в боротьбі за гідність і справедливість у нашій країні [6].

Збройне протистояння на Донбасі, спровоковане, а потім і неймовірно ускладнене прямим втручанням у конфлікт Російської Федерації, вилилося у трагедію «взаємоневизнання» з величезною кількістю жертв, зламаних людських доль, сотнями тисяч вимушених переселенців, руйнуванням промислової інфраструктури, екосистем, закладів соціального захисту, системи освіти тощо. Попри риторику примирення сторони конфлікту поки що не налаштовані на припинення протистояння. А тим часом воно дедалі глибше втягує країну у вир невизначеності, паралізує вкрай потрібні реформи, збільшує соціальне відчуження значної частини громадян від влади.

На жаль, на старті четвертої промислової революції Україна грузне в болоті економічної стагнації, політичних чвар, демагогії щодо реформ за цілковитою відсутністю ефективних

системних стратегічних дій. «Наша культура, ментальність, неформальні традиції, розумові звички та життєві стратегії — це найважливіші фактори, які визначають, чи залишиться Україна бідною сировинною колонією з дешевою робочою силою і тенденцією до перетворення на націю емігрантів або ж стане великою розвиненою країною, що продемонструє економічне диво» [47].

Події кінця 2013 — початку 2014 років засвідчили, що поляризація українського суспільства не так відволікала увагу від нереалізованих реформ в Україні, корупції, соціальної нерівності й несправедливості, як створювала нові лінії потенційних загроз. Головними рисами політичного життя країни лишаються наявність гострих політичних конфліктів, гучних скандалів і звинувачень, послаблення парламентської коаліції, неналежна підтримка, а часом навіть конфронтація зі сформованим нею ж урядом. Непримиренна боротьба між великим бізнесом і владою за принципом «переможець отримує все» несе низку потенційних загроз [41, с. 123].

Хоч як би ми не прагнули індивідуалізму, вважає А. Сухорукова, людина — істота соціально залежна. Корінь багатьох проблем, які виникають у стосунках, криється в потребі визнання, належності, прив'язаності, довіри, контакту. «Не забувайте, взаємини — це відповідальність двох... У прив'язаності формується відчуття безпеки й таке відчуття, як «я не один». Насамперед необхідно розібратися з власними пріоритетами і потребами. Інша людина має право на особистісний простір, як і ви» [43]. У баченні О. Покальчука, ми поки що перебуваємо в процесі звикання, «попереднього зводу». Мало на якому місці з двох можливих, жертви чи вбивці, доведеться опинитися. Механізм оборонної агресії «вмонтований» у мозок людини і покликаний охороняти її життєво важливі інтереси від загроз. Відбувається не так ескалація насильства, як загальне роздратування. Реальна причина, яка знижує бар'єр, — це слабкість держави. Війна, на жаль, жодним чином не змінила структури

національної безпеки в Україні. Який найпростіший прийом можна застосувати, аби людина не зробила фатального пострілу? Треба переключити увагу на щось важливіше [32]. Роздратування, навіть у найгострішій його фазі, констатує О. Покальчук, — це симптом реактивного психозу. Українці хронічно не довіряють жодній владі, переходячи від шаленої критики аж до «нездійснення мрій». А це означає, що політична нація повинна водночас поєднати в собі консерватизм і революційність та ще й узяти на себе відповідальність [30].

Кожна людина, котра спокушується на революційну парадигму, неминуче зіштовхується з проблемою «хороших» і «поганих» асоціацій. Сторона-переможниця традиційно героїзує своїх і демонізує противників, а якщо приходить контрреволюція, то полярність оцінок змінюється. Оцінки стають архетипами, терміни — емблемами або стигмами. Типовий результат увічне нетерпиму ментальність на кшталт «ми — вони» — параноїдална точка зору на світ поза культом і обмежені, маніпулятивні взаємодії з тими, хто до культу не входить. При цьому у жертв розвивається «синдром заручника», в якому вони повністю схвалюють і відстоюють свій статус. Після приблизно трьох років участі наслідки для психіки стають дедалі більш незворотними. «Совок» — породження тоталітарної секти «СРСР», яка втрачає свій вплив. «Совок» ратує за цей особливий тип організації, для якої характерні авторитарні методи правління, обмеження прав людини, лоботомія культури. І це слово без лапок обертається або горем і лихом, або успіхом, кар'єрою та прибутком. «Ватник» — це персонаж, який не дотягує до шизофренії «русскомирца» через вроджене убожество й набуту малограмотність. Він втрачає можливість орієнтуватися в будь-яких системах життєвих цінностей, окрім пенсійних [31].

За В. Бурлачуком, українське суспільство є прикладом того, як у суспільній свідомості можуть легко уживатися, за винятком випадків явної суперечності одне одному, про-

тилежні ідеологічні поняття. Навіть можуть утворюватися аморфні, важко верифіковані конгломерати, що поєднують у собі різні періоди соціальної історії в житті кожного громадянина України. Закритість культури — прямий вияв нетерпимості до зовнішніх впливів, які особливо посилилися в результаті військового конфлікту з Росією [3, с. 100–102].

О. Шульга, характеризуючи український соціум як «безвідповідальний», а суспільство як «патерналістське», вважає, що воно є одночасно і «суспільством недовіри» та «пасивним суспільством». До постульованих демократичних перетворень після Євромайдану та низки драматичних подій виявилися не готовою ані політична еліта (явище, яке загалом не стало несподіванкою), ані більшість українського суспільства [50, с. 110–111]. Таким чином, стан системної турбулентності, економічної рецесії і військових дій на Донбасі, невисокі показники соціальної довіри цілком зрозумілі та передбачувані.

Стара банальна думка про те, що на війні немає переможців, відчув на собі публіцист і письменник Стас Асеєв (С. Васін). Донецький блогер намагається знайти відповідь на жорсткі питання: «Чому держава так легко й скоро відмовляється від тих, кого вважає своїми... Уявімо собі неможливе: українська влада прямо зараз повертається в окупований Донбас — і ми отримаємо ще більшу проблему, ніж сам окупант. Ніхто — ні влада, ні населення вільних територій, ні місцеві з проросійських — не готові до такої зустрічі». Простуючи макіївськими вулицями, Асеєв вкотре переконався, що України тут немає. «Важко собі уявити, щоби хтось тут одягнув вишиванку або заспівав український гімн. Серед цих бетонних стін, колючих дротів автобаз, шахтних стволів і покритою чорною кіптявою снігу... Хто ж, зрештою, спускає курок?» [36]. Ці відверті роздуми блогера хвилюють і бентежать, і ще раз дають привід пересвідчитися в тому, що відповідальність за цивілізаційний вибір повинні брати на себе не лише уряд, політики, державні й громадські діячі, а й громадяни.

За таких умов саме від соціогуманітаристики суспільство очікує чітких відповідей на запитання — як і чому конфлікти інтересів і цінностей, навіть не вступивши у стадію суспільного діалогу, швидко переростають всі мислимі цивілізаційні рамки і перетворюються на апофеоз тероризму і кримінальних «розборок»? І головне: чи існує кореляція між наростанням загроз і можливостями їх наукового осмислення?

Кримчанин М. Кузьмін ще 2006 року зауважив, що ідентична самоідентифікація ускладнюється, коли «починається історія з географією». Національній державі легше «винаходити традицію», використовуючи історичні та географічні міфи для створення пантеону священних предків і священних рубежів. Коли ж йдеться про регіональну ідентичність, то конструювання «уявних співтовариств» може приховувати в собі небезпеку для державних інститутів. Ідентичність тут задає параметри не стільки регіонального єднання, скільки регіонального розмежування, і отже, містить цілий набір ризиків для політичної стабільності й навіть цілісності держави. Конструювання регіонів як значущих структурних елементів соціального й політичного простору потребує власної міфології, але вона зазвичай «шкунтильгає» [24, с. 149–156].

Отож, як констатував тоді ж Б. Попов, картина регіональної диференціації України вельми неоднозначна. Структуруювальним елементом для всього Південного Сходу України є його належність до індустріальної культури. Матриця індустріальної культури самовідтворювала себе в усіх сферах суспільної життєдіяльності й базувалася, зокрема, в Донбасі, на бездумному копіюванні наявних шаблонів. Але саме це самовідтворення виявилось згубним для партноменклатурної еліти, яка прогала ідейну боротьбу з національно мислячими гуманітаріями Галичини. Саме під потужним тиском останніх радянська еліта почала схилитися до ідеї «самостійності», сподіваючись у такий спосіб обміняти владу на власність. Але в рамках постіндустрі-

алізації колись потужна архетипова програма індустріалізму виявилася жалюгідною і програшною. Зайнята апаратними іграми індустріальна еліта, допущена до влади за другого строку президентства Л. Кучми, не висунула ніякої ані позитивної загальнонаціональної програми, ані скільки-небудь привабливої ідеї для Південного Сходу. Регіональна стратегія, базована на ідеї справедливого перерозподілу ресурсів, виявилася безперспективною. Адже «успішна стратегія регіонального розвитку повинна базуватися вже на постіндустріальній, постмодерністській логіці, пов'язаній з гуманітаризацією мислення, використанням інформаційних, комунікаційних технологій» [34, с. 125–135].

Усталення негативних гетеростереотипів — неминучий наслідок збройних протистоянь. Специфічність Донбасу полягала, однак, у тому, що розмитим виявився і автостереотип — росіяни та українці опинилися по різні боки барикад. Вододіл тут спочатку проходив між світосприйманням урбанізованого міста й традиціоналістського села: у світогляді аграрія будь-який бізнес, пов'язаний зі сферою послуг, уже виступає як ознака вторинності й непотрібності. Латентна напруга виходить назовні, коли руйнується звична система розподілу, базована на державному патерналізмі, і на першому плані з'являється підприємливість з кримінальним підтекстом. Після розпаду СРСР новопосталий титульний етнос сприйняв легітимацію Української держави як акт справедливості. Що ж до росіян, які втратили привілейований статус, то будь-які погіршення власного стану вони сприймали як своєрідний наступ на свої права.

У пошуку відповідей на запитання «Чому Донбас? Чому Крим?» механізм співвідношення причин і наслідків був складнішим, вважає С. Єкельчик: «Донбаський істеблішмент і російські медіа довгий час пропонували населенню версію про “етнічну” природу української політичної географії, пов'язуючи громадське суспільство та демократію з українським націоналізмом, натомість захист російської

культури — радше з підтримкою патерналістської держави, аніж із громадськими правами» [18]. Такі смислові зв'язки закріпилися в політичній масовій культурі по обидва боки конфлікту. Янукович та олігархи використовували риторику захисту російської культури в Східній Україні з суто прагматичною метою: зберегти і легітимізувати свою владу. Втім, це також була частина широкого постімперського дискурсу, що належить путінській Росії. Коли революція Євромайдану змела режим Януковича, російські шовіністи перебрали готові гасла. Імперські націоналісти ринулися на Донбас, аби боротися за ідею відновлення «Великої Росії». Російська держава, яка щойно анексувала Крим, пізніше ще відвертіше озброювала місцевих сепаратистів [18].

У регіоні Південної України ця стратегія мала свої особливості — економіка тут тісніше, ніж в інших регіонах, була прив'язана до політики, а урбанізація — до створення потужного військово-промислового комплексу. Комуністичній партії вдалося поставити під свій жорсткий контроль усю сферу виробництва і суспільного життя. Водночас вона виявилася неспроможною забезпечити бодай мінімальну відповідність високих темпів індустріалізації та модернізації соціальної сфери. Наслідком стала неможливість організувати виробничу діяльність без розгалуженої системи примусу і масових репресивних заходів. Для жителів міст, не пов'язаних із альтернативними джерелами задоволення своїх потреб, це означало цілковиту залежність від «давальницької» системи нормованого розподілу, а для значної її частини — напівголодне існування і відсутність нормальних людських побутових умов. Політика цілеспрямованого розколу суспільства за класовою ознакою та мілітаризація масової свідомості мали своїм наслідком виразну соціальну асиметрію, конфлікт інтересів, примітивні уявлення про соціальну справедливість.

У цьому контексті традиційні параметри регіонального аналізу (за формулою «центр-периферійних відносин») дедалі частіше ставляться під сумнів. Поняття «периферійність

центрів» і «центральність периферій», уведені під час дискусій на шпальтах казанського часопису «Ab Imperio», відбивають складну динаміку понятійних транссловацій під впливом зміни ролей у зв'язці «центр — периферія». Помітній корекції піддається популярне донедавна поняття «фронтір»; дедалі частіше як його заміник вживається термін «порубіжжя». У зв'язку з гібридною війною на Донбасі «друге дихання» з'явилося у введеного І. Валлерстайном поняття «напівпериферія». На наш погляд, воно цілком придатне для дослідження специфіки Донбасу [4].

Продуктивною у методологічному відношенні для аналізу специфічності південного регіону може бути запропонована одеським дослідником В. Дергачовим теорія рубіжної комунікативності. Її смислове навантаження полягає в окресленні «географічного розуму» для прояснення співвідношення глобальних / регіональних / локальних проблем і підходів у багатомірному комунікативному просторі — насамперед через вивчення тих «крайових» і «граничних» процесів у природі та суспільстві, які вирізняються високою енергетикою. При цьому дослідник виходить із гегелівського розуміння меж (границь) як таких, що пронизують усе суспільне буття.

На думку В. Дергачова, концепція «двох Україн», тобто двох векторів — європейського і проросійського — її зовнішньої політики, є спрощеною і тому помилковою. Ситуація, констатував він у 2006 році, виявилася значно складнішою. З поля зору випав ще один вектор — середземноморський, або південний — а це Чорне море, морський флот. Україна — це «південна підчеревина», і сенс «Помаранчевої революції» полягав у тому, щоб зробити її регіональною державою на протигагу Росії. Але цей шанс Україна втратила. Безпрецедентний обсяг падіння ВВП в Україні висуває на перші ролі в регіоні, принаймні в очах ЄС, Румунію. «А це, по суті, хрест на претензіях України, у тому числі й Одеської групи портів, яка була найбільшим портовим комплексом Східної Європи». Цю ситуацію аналітик вважав небез-

печною і попереджав, зокрема, Росію, що «для збереження миру в регіоні... потрібна цілісна Україна, інакше все закінчиться плачевно і для сусідніх країн» [27].

Оскільки запобігти розвитку подій за таким невтішним сценарієм не вдалося, надзвичайно важливо бодай сьогодні переглянути в контексті нового бачення рубіжності всі звичні моделі *центру—периферії, включення—виключення, лімінальності, структур іншування та репрезентування відмінностей*. Цікаві міркування щодо ризиків межування й пристосування до явищ розколу знаходимо у працях тернопільських науковців М. і Л. Алексієвців та М. Юрія. Межові цивілізації, до числа яких належить і Україна, розглядаються ними як самостійний стійкий історичний тип з незавершеністю синтезу як його сталою рисою. «Ці цивілізації характеризуються зіткненням якісно різних полюсів цивілізаційного розвитку, тим самим вони є фактором історичної турбулентності, цивілізаційними виразами, що викликають постійне збурення, причому в найрізноманітніших сферах, починаючи від економіки й закінчуючи психологією» [1, с. 249]. Аналіз такого розколотого суспільства, доводять вони, вимагає іншого специфічного рівня абстракції — з врахуванням як своєрідної цивілізаційної самотності, так і «невротизації» соціального типу, а також примхливого поєднання протилежних елементів лібералізму і традиціоналізму. Україна є проміжною цивілізацією, через душу і тіло якої розкол пройшов разом з державністю та прийняттям християнства. Утворився своєрідний гібрид, особливість якого полягає в тому, що розколоті частини суспільства прагнуть не довести розкол до логічно можливої крайньої форми, зберегти інтеграцію суспільства (хоча така штучно збережувана єдність має ознаки патологічного характеру і несе небезпеку постійної дезорганізації). Нездатність до синтезу якоюсь мірою компенсується симбіозом. Але розкол за таких умов набуває особливо важкого, зтяжненого плину, стає «хронічною хворобою» суспільства.

Цивілізаційна межовість означає «розхитаність» поведінкового стереотипу. Нерідко вона породжує синдром «блудного сина», неукоріненість, своєрідну ностальгію за чужими культурними образами, схильність до наслідування. «Специфіка розколу не в самому факті політичного конфлікту, а в тому, що в Україні ця боротьба приховує за собою боротьбу навколо існування державності, боротьбу державності й додержавної стихії... Розкол постійно відновлюється, якщо розколотою виявляється особистість... Гібридний ідеал дає можливість сакральній владі змінювати інтерпретацію добра і зла та у певних межах маніпулювати масовою поведінкою» [1, с. 260–264].

За цих умов поняття межі неймовірно розширюється, а простір стає динамічним, наповненим рухом. Якщо у Ф. Броделя йдеться переважно про політичні, економічні й цивілізаційні кордони, то В. Вжосек уже веде мову про межі культурних практик, межі дифузії, межі соціоісторичних явищ [5, с. 227–229]. Дедалі частіше говорять навіть про своєрідну глобальну пограничну ситуацію — як точку бифуркації, яка характеризується роздвоєнням визначеності й здатна провокувати стратегічну нестабільність. Альтернативні вектори руху стають непередбачуваними [49, с. 170].

Втрата відчуття соціальної захищеності, як правило, проявляється у викривлених самоідентифікаціях. У баченні Ю. Шайгородського, ще один міф, який значно втратив міць власної конструкції і вплинув на розвиток політичних подій, — це міф про сформовану партійну систему, яка спроможна делегувати своїх представників до управління державою. Міфічна партійна система, а точніше, велика «безсистемна» кількість політичних партій, не стала уособленням суспільних інтересів чи інтересів окремих верств населення. Захищаючи інтереси певних бізнес-структур щодо перерозподілу власності й економічного впливу, партійна влада постійно намагається перенести бізнес-конфлікти у політичну сферу. Більше того, в ці конфлікти втягується все суспільство [42, с. 234–235].

Індивід, що відчуває себе не зовсім «у ладах» з національно-державною ідентичністю, тяжіє до «нижніх поверхів» ідентичностей — етнічних, локальних, релігійних. Він легше піддається впливу міфологізованих ідеологічних конструкцій, шукаючи опору, як правило, в архаїчних уявленнях і простих рішеннях. Загострене реагування на минулі травми формує віктимну свідомість, інколи й реваншистські настрої. Багатьом мешканцям Донбасу притаманний гіпертрофований етнополітичний імпульс, синдром безперервного пошуку «своїх» і відторгнення «чужих». За таких умов стають зрозумілими прояви агресивності, демонстративної невідконтрольності, ксенофобських настроїв.

У пояснювальних схемах варто брати до уваги й обставину, про яку пишуть нечасто: дієвість і цілеспрямованість використовуваних владою пропагандистських засобів. Механізми селекції з поділом на «своїх» і «ворогів народу» діяли завжди безвідмовно. Ті, хто потрапив у коло «правовірних», дорожили цим статусом і підігравали владі у її починаннях. Російські фахівці навіть ввели в обіг термін «владо-популярність» для характеристики народу, який, підтримуючи владу, демонстрував «небачену» жорстокість щодо себе самого [28, с. 47].

Встановлена владою система тотального контролю над усіма можливими каналами поширення інформації та блокування нею навіть неформальних потоків її трансляції шляхом інформаційної сегрегації суспільства не тільки створили у масовій свідомості ефект нерозрізнення реальності й ілюзії, але й зумовили феномен «революційної екзальтації». Вдало підібрані ідеологічні штампи («нова людина», «світле завтра», «всесвітня комуна», «дружба народів») експлуатували природне прагнення людей до єдності на основі гуманістичних принципів. Сформована на цій основі «радянська ідентичність» мала досить потужний мобілізаційний потенціал.

На думку Дж. Мейса, Україна, навіть сьогодні, — країна порубіжжя. Її цивілізаційний

кордон проходить не по фіксованому державному кордону, а насамперед по Збручу. Щоб стати громадянином світу, треба стати українцем і європейцем, пройти непростий шлях самоідентифікації. Починати варто сьогодні й тепер, бо завтра буде пізно. При цьому існує загроза впасти в безкінечну криваву лихоманку, яка розвіє надію людства на краще, більш цивілізоване завтра [26, с. 73–76, 478, 493].

Загалом можна констатувати: за умов соціальної аномії, яка в прикордонних ареалах особливо дається взнаки, ідейно-духовна сфера соціуму піддається неабияким випробуванням. Кримінальна субкультура помітно впливає на молодь, що не знаходить застосування своїм силам і вже тому спокушається «легкими» способами збагачення. Культ грубої сили і грошей підживлює екстремістські настрої, стимулює девіантні поведінкові реакції. Як правило, у таких регіонах значну суспільну підтримку здобувають радикали — як правого, так і лівого толку.

Щодо поняття «націоналізм» у світі в цілому, і в Україні теж, існує чимало забобонів, вважає С. Грабовський. Найбільше на розуміння сутності впливає ліволіберальний, а по суті неосталіністський дискурс європейської політичної думки, який ототожнює поняття «нацизм» та «націоналізм». Водночас ліві ліберали і сучасні марксистки нерідко поблажливо ставляться до радянського комунізму і його злочинів, не вбачають у комуністичній ідеології відчутного радикально-націоналістичного присмаку. Чинні адепти українського націоналізму здебільшого ототожнюють його з етнократією; у такому разі все зводиться до використання термінів «зайди», «манкурти», «покручі», «квоти для етнічних українців» тощо. Націоналізм у науковому розумінні — це саме той політичний рух, який фіксує почуття патріотизму, і кладе його в основу ідеології та практики. Є дві основні форми, два крайні «ідеальні типи» — націоналізм модернізаційний, революційний чи реформаторський та націоналізм консервативний, антивестернізаційний. Існування обох цих форм об'єктивно

зумовлене станом суспільства у країнах, що або борються за свободу, або істотно відстали у розвитку від передових держав, хоч і залишилися незалежними [10].

Те, що в Україні проблеми етнічності, європейськості, групових меж останнім часом «вибухають» у нових і несподіваних контекстах, хвилює польського соціолога Даріуша Вояковського, який навіть знайшов за потрібне доповнити друге українське видання своєї монографії «Ментальні кордони в Європі без кордонів» спеціальним розділом, присвяченим «українському виклику» 2014–2015 років. Запропонувавши цікаву з методологічного погляду парадигму «інституалізованої рефлексійності», він вдало увів у дискурсивний контекст проблему дуалізму українських політичних процесів і відповідних ідентифікацій. Хоч науковий український дискурс дуже міцно закорінений у європейському мисленні, проблеми розрізнення понять «нація» і «народ» трактується у ньому здебільшого у контексті російської традиції. Тому, констатує Вояковський, інколи буває «важко розпізнати, в якому моменті, апелюючи до українськості, ми апелюємо до культурного народу, політичного народу чи до громадянського суспільства». Утвореною у такий спосіб специфічною сферою дискурсивного прикордоння він пояснює той факт, що реалії збройного конфлікту на Донбасі не вміщуються в інтерпретаційні рамки ні російської, ні європейської національної парадигми. Слабкою стороною української європейськості автор вважає і те, що «навіть за умов виразної загрози української державності значна частина суспільства залишається політично інертною» [7, с. 277–290].

У вітчизняній суспільній свідомості з пограниччям пов'язується здебільшого стан плинності й незавершеності, а з кордоном асоціюється стан безпеки, нехай і відносної. В українсько-російських відносинах переорієнтація з умовної парадигми порубіжжя на парадигму кордону відбулася зі вступом російської агресії в активну фазу. Поляризація суспільних настроїв сягнула апогею — ті,

хто ідентифікує себе з «українськістю», категорично відкидають ціннісно-нормативну систему «русского мира», і навпаки, адепти «русского мира» розглядають усе українське під кутом зору «несправжності» й зомбування. Відтак не стільки концепт пограниччя, скільки нова «кордонна філософія» набула значення онтологічного пояснювального концепту.

Ідентичнісні поділи, за М. Рябчуком, є вкрай небезпечними, бо апелюють до символів та емоцій, а головне — роблять малоістотним (або й геть неістотним) їхнє ціннісне наповнення, підпорядковують їхній аксіологічний вимір телеологічному. І тому, за цією логікою, терорист Бандера є «наш», бо виступав від імені та на захист «нашої» спільноти — байдуже якими методами. І так само, за подібною логікою, «нашими» для іншої спільноти є Держинський і Ленін, Артем і Суворов, попри всі ті тоталітарні й антигуманні цінності, які вони уособлюють [25, с. 226].

Істотних модифікацій зазнають у зв'язку з цим поняття цивілізаційних меж і «граничних ліній». Кордони й пограниччя розглядаються як суб'єкти відносин не лише в центр-периферійному контексті, але й у системі транснаціональних мережевих структур сучасного глобалізованого світу. Цей специфічний простір зазначає впливу з боку різних геополітичних чинників і політичних акторів, найчастіше за моделлю «ланцюгової реакції». Що ж до його власної, «суб'єктної» ролі, то вона, залежачи від здатності пограниччя до самоструктурування, під тиском сучасних реалій зазвичай має тенденцію до звуження можливостей. Нині ні для кого уже не є секретом той факт, що п'ятирічний досвід «арабської весни» 2011 року дав результат, протилежний очікуваному. Якщо винести «за дужки» доволі обмежені демократичні здобутки Тунісу, доводиться визнати, що «революційні експерименти» нашого часу закінчуються хаосом (Сирія, Лівія). За оцінкою оглядача «Le Figaro» Ф. Желі, «на зміну революційній весні прийшла ісламістська зима», а рівень безпеки в усьому світі знизився. При цьому свого останнього слова арабський світ ще

не сказав [38]. Небачена раніше проникність сучасних кордонів стала додатковим фактором глобальних ризиків і загроз.

За таких умов, на думку російського культуролога П. Гречка, бінарна, центр-периферійна опозиція перетворюється, по суті, в опозицію владну, силову. Логіка стає політикою. Діалог аргументів вироджується у монолог панування й підкорення, у різновид ангажовано-владних відносин. «Невизначеність, детериторіалізація, трансгресія — це тільки деякі з тих термінів, які застосовуються для опису сучасних глобалізаційних процесів» [11, с. 81–96].

Гадаємо, однак, що ані сам по собі концепт порубіжжя, що уже став звичним у регіональній аналітиці, ані модна формула «постколониальності» не набагато наблизять нас до розуміння усієї складності українсько-російських відносин на сучасному етапі. Значно продуктивнішими в сучасному соціальному аналізі є концепції фрактального дуалізму, вписані у контекст неконвенційної (дискурсивної) історії. Неупереджений аналіз неспівмірних дискурсів створює надійний методологічний фундамент для розуміння «української кризи» у співвідношенні з глобальними політичними процесами, з одного боку, і специфічними обставинами «стикового пограниччя», з іншого. Нове обличчя сучасного регіоналізму, у полі якого сепаратизм набуває дедалі більшого поширення, перетворює світ на складну мозаїку мереж, осмислення якої мислиме лише на ґрунті нової наукової мови і нових методів соціального аналізу. Синергетичні підходи, як ніякі інші, відкривають шлях до осмислення просторової інваріантності як фактора впливу на суспільні цінності й поведінкові реалії.

Поняттям «фрактал» у синергетиці, а віднедавна і в політології, позначають частину якоїсь цілісності, здатної відтворювати специфіку останньої з певним коефіцієнтом подібності. За О. Донченко, матрична фракталізація значною мірою визначає тип і характер самоорганізаційних процесів у будь-якому соціумі. Потрапляючи у фрактальний простір, людина чи група автоматично включається в атмосферу

властивої йому матриці смислів і правил гри. Зрештою, саме відповідними фрактальними матрицями визначається напрям формування ідеологій та соціальних уявлень [16, с. 3–15; 17, с. 3–8].

Стан, який вкладається в поняття «фрактальний дуалізм», виникає там і тоді, де й коли люди зазнають впливу різноспрямованих культурно-цивілізаційних домінант чи гостроконфліктних центрів. На субрегіональному й локальному рівнях він найчастіше дається взнаки у вигляді біполярності, яка водночас повторює або імітує ментально-ціннісну генетику обох (або кількох) спільнот, що виступають у даному контексті як взірцеві моделі.

Як прояв фрактального дуалізму розглядає ментально-ціннісну генетику московської великодержавності, з одного боку, та українського етногенезу на козацькому степовому просторі, з другого, І. Піляєв [29]. Постмодерній епосі, вважає він, притаманна наростаюча фрактальність віртуальних культурних феноменів, якими сповнена суспільна свідомість з її новими, прискореними формами приватно-ціннісної скороминущості. Йдеться про міфи, архетипи, соціальні проекти, підвладні використанню в інформаційних війнах.

На переконання І. Піляєва, історико-ієрархічний зріз зазначеної фрактальної парадигми придатний для конструктивного аналізу генези та розбудови української державності. Після монгольської навали середини XIII ст., яка призвела до поділу Русі між Ордою та Європою, її території упродовж століть акумулювалися навколо гостро конфліктуючих центрів — умовно європейського та євразійського. Навіть на тих короткотривалих етапах, коли вони перебували у форматі єдиної держави — СРСР, фрактальна дихотомія простежувалася на всіх рівнях — від мікро- до субрегіонального, зумовлюючи цивілізаційно-культурну та геополітичну альтернативність (біполярність).

Структурні шоки в геополітичній, інституційній, соціокультурній, безпековій архітектоніці східноєвропейського простору — з їхнім епіцентром в Україні — гостро розмежували і

поляризували трансформаційні та регіонально-інтеграційні процеси на цій території. Власне, і збройний конфлікт на Донбасі, за І. Піляєвим, став проявом фрактальної локалізації історичної парадигми протистояння Заходу і Сходу, яка вже сама по собі стимулює гібридні за своєю природою євразійські синтети «історичної Росії» та «руського мира». Фрактальна дихотомія цінностей та геополітичних орієнтацій визначила в кінцевому рахунку межі аксіологічно-поведінкових «Європи» та «Євразії». Сучасна Російська Федерація, по суті, виступає багатонаціональною, імперською, євразійською альтернативою проекту національної, європейської, демократичної Русі-України, і цей фрактальний дуалізм (дихотомія) цінностей та онтологічних, моральних, політичних, геополітичних орієнтацій буде, на думку І. Піляєва, наростати [29, с. 129–138].

Фрактальна парадигма соціального аналізу забезпечує, отже, уведення проблеми українсько-російських відносин у контекст зіткнення протилежних за своїм змістом самоідентифікацій — української національної та російської імперської. За такого підходу сам українсько-російський кордон стає символом несумісності орієнтаційних матриць — для України це своєрідне «огранювання» суверенітету і маркер ідентифікацій, для Росії — гальмівна перешкода на шляху омріяної реінкарнації імперського простору. І якщо порубіжжя як ареал взаємовпливів продукує ціннісну амбівалентність, стимулюючи найрізноманітніші обміни смислами, то кордон однозначно виступає в ролі демаркаційного рубежу, символу-коду «боротьби на ураження» з одночасним спустошенням.

Продуктивним з теоретико-методологічного погляду виявилось і застосування в історичних нарративах та політичній діагностиці соціально-психологічних підходів, базованих на аналізі впливу архаїки на традиції й модернізаційні процеси. Як вважають Я. Калакура та співавтори [20], архаїка, на відміну від традиції, не кристалізується в соціальних формах, не формалізується й не вербалізу-

ється. Її вплив на традицію й модернізацію здебільшого руйнівний. В СРСР під маскою модернізації приховувалися звичні ознаки архаїки — репресивність, насилля, підпорядкування особистості соціуму. Носії архаїчної психоментальності зосереджувалися переважно у промислових містах; спираючись на них, а також на декласований прошарок селянства й люмпенства, правляча партія послідовно реалізовувала програму примітивізації суспільства і формування сакралізованої політичної культури. Рецидиви виплеканої у такий спосіб маніхейської свідомості, позбавленої напівтонів і орієнтованої на антисистемний тип сприйняття реальності, сьогодні відлунюють у подіях на Донбасі. Ознаки лімітрофа — провінційність, застій, архаїзація культури, загальне відчуття дискомфорту — виразно простежуються в діяльності «ДНР» та «ЛНР». Включеність України в систему периферійних зон декількох цивілізацій дозволяє говорити про її належність до розколотих цивілізацій. В Україні є західна і східна цивілізаційні ідентичності, і саме тут приховані серйозні колізії нашого розвитку.

Реалії «гібридної війни» стимулювали й позитивні зрушення у вітчизняній суспільній свідомості. Політологи реєструють зростання, починаючи з 2015 року, патріотичних почуттів як об'єднуючого фактора сучасного українського суспільства. «Чи не вперше за часів незалежності українська спільнота єднається «за щось», а не «проти чогось / когось», що свідчить про появу дуже важливого «ферменту» громадянського суспільства — «позитивної» свободи, свободи «для» (на відміну від «негативної» свободи, свободи «від»), як головної умови цінностей самовираження» [40, с. 98]. І саме тут оновлений, соціально-психологічний у своїй основі, регіональний ракурс наукового пізнання дає змогу побачити кожний регіон як цілісну систему типів господарських зв'язків, комунікацій, фінансових потоків, оцінити його роль у трансляції цінностей світової та національної культури, зрозуміти його історично сформовану унікальність і водночас його міс-

це в економічному, політичному, культурному просторі країни. Загальною тенденцією сучасного розуміння регіоналізму є відхід від погляду на регіон як тільки на заселений фізичний і політичний простір. Регіон осмислюється насамперед як певна соціокультурна спільнота з історично сформованими механізмами відтворення, самопізнання й самовираження. Дедалі більше стає аксіомою, що таке осмислення можливе лише на основі занурення у специфічну ауру регіональних типів світовідчуття й світорозуміння, регіональних настроїв і вподобань, що формувалися впродовж віків. Першорядної ваги при цьому набуває аналіз у діахронному вимірі співвідношення регіональних, національних і загальносвітових інтересів і цінностей, проблем регіоналізації суспільної свідомості, індикаторів регіональних стилів поведінки.

Загалом же очевидним є той факт, що регіоналізм як суспільне явище не піддається однозначним оціночним тлумаченням. Цей процес у своїй основі нестабільний і непередбачуваний, бо стимулюється різними, часто конкуруючими, факторами і підтримується різними політичними силами. Тому навряд чи продуктивно серед безлічі відмінних теорій регіоналізму шукати «єдино правильну». Поняттям «регіоналізм» охоплюється найширший спектр процесів і явищ, які не вкладаються в одну схему чи модель; кількість закладених у ньому «позитивів» і «негативів» приблизно однакова. Ускладнили палітру регіоналізму істотні відмінності між його «старими» і «новими» різновидами. Виниклий за умов біполярності «старий» регіоналізм формувався значною мірою «згори», під контролем двох конкуруючих наддержав. Що ж до «нового» регіоналізму, то він розвивається як сучасна версія багатополарності й тяжіє до відкритості. Крім суверенних держав, у ролі політичних акторів тут виступають недержавні та субнаціональні актори [51, с. 543–571].

Динаміку політичного регіоналізму фахівці вбачають у тому, що, залежно від різних своїх складових та їх взаємодії, він може бути інте-

граційним і дезінтеграційним, консервативним і оборонним, космополітичним і прогресивним, автономістським чи сепаратистським, причому немає прямої залежності між характером вимог, які висувають багаті й бідні регіони. Регіоналізм важко розмістити на ліво-правій шкалі, так само важко виявити пряму залежність між ступенем розвитку регіону й рівнем регіональної ідентичності.

Внутрідержавний і наддержавний регіоналізми різняться настільки, що їх прийнято визначати як два різних типи, що мають різне походження й різну природу. Внутрідержавний регіоналізм якнайтісніше пов'язаний з етнічним і культурним чинниками; йдеться про особливості співіснування різних етнічних спільнот чи субетнічних груп у межах однієї держави. Але головним у його появі вважають наявність специфіки в освоєнні певного природного середовища і створенні відповідного йому господарського укладу, а також особливостей соціонормативної культури. З регіоналізмом цього типу зазвичай пов'язуються надії на забезпечення здійснення децентралізації у такий спосіб, щоб вона сприяла оптимізації соціального розвитку територій та активізації систем місцевого самоврядування.

Сепаратизм — найрадикальніша форма націоналізму, базована на міфологізованому уявленні про державну незалежність як єдино прийнятну форму «національного самовизначення». Уявлення про доцільність власної державності для кожної етнічної спільноти чи для якогось сегмента соціуму нереалістичне і згубне у своїй основі: державну цілісність легко зруйнувати, але вибудувати з її уламків життєздатну структуру стократ важче. У міжнародно-правових документах право націй на самовизначення трактується доволі широко: йдеться про забезпечення кожній спільноті можливості визначати систему управління згідно з демократично зафіксованою волею громади і про максимально широку участь місцевих громад у політичному процесі. Сепаратисти ж трактують це право як руйнування існуючої державної цілісності.

Л. Снайдер визначив сепаратизм як принцип та діяльність, розроблювані для повного виходу з централізованого державного організму якоїсь його частини. Ані автономія, ані федерація сепаратистів, як правило, не влаштовують. Як аргумент тут фігурує визвольна риторика, доведена до невизнання легітимності існуючого державного утворення [52, с. 17]. Оскільки сепаратисти завжди не в ладах з законом, вони охоче апелюють до моралі. Якщо існуючий режим оголошується нелегітимним, його опоненти постають в ореолі борців за справедливість.

Негативні у своїй основі сценарії розвитку подій в Україні приводять окремих аналітиків до думки: чи не час парадигму розвитку і відповідний дискурс скоригувати парадигмою розпаду? На думку харківського філософа О. Швиркова, розпад СРСР ще не завершився, і всі події, що нині відбуваються в Україні, варто розглядати крізь призму саме цієї парадигми. «Розпад є суперпроцесом по відношенню до всіх інших процесів». «Та частина населення України, яка на перший погляд мала бути найбільше заінтересована у соціальних перетвореннях, виявилася надто малоосвіченою, надто пасивною, надто маргіналізованою для того, щоб просто усвідомити катастрофічність процесів, що розгортаються, не кажучи вже про те, щоб організовано на них реагувати». Те, що майже на всіх рівнях відбувається заміна більш кваліфікованих кадрів менш кваліфікованими, автор позначає метафорою «державного склерозу». Оскільки занепад усіх сфер життя в Україні не можна пояснити якимись частковими проблемами, марно шукати саме ту сферу, з якої могло б початися її «відродження». Хоча думку про сумний кінець, який чекає на Україну у найближчому часі, автор не поділяє [48, с. 34–47].

Навряд чи з такими категоричними судженнями (оприлюдненими, до речі, у російському суспільно-політичному журналі у розпал протистояння на Сході України) можна солідаризуватися, але як на певне попередження на них варто реагувати. Час покаже, які саме процеси — розвитку (самостановлення) чи розпаду (деграда-

ції) домінуватимуть в Україні у найближчі роки. Багато що залежить від успішності боротьби з корупцією, від вміння політиків домовлятися й стратегічно мислити. Варто все ж сподіватися, що у владних структурах з'явиться, нарешті, критична маса реформаторів, здатних зламати негативні тенденції, а громадяни на власному гіркому досвіді навчатися розрізняти патріотизм і дешевий популізм.

Кожна система історичного бачення (і вітчизняної це стосується чи не найбільшою мірою) повинна мати у своєму арсеналі надійні запобіжники, здатні усвідомлено сприймати різницю між «своїм» і «чужим», без перетворення «чужого» на апріорно вороже. Не випадково основний напрям трансформацій у сфері історичної науки спрямовується в русло пошуків опор нової інформаційної культури. Однією з помітних тенденцій тут є значне розширення предметного поля інтелектуальної історії, яка вийшла далеко за традиційні рамки історії ідей чи історії суспільної думки. Очікуваним у цьому зв'язку виявився специфічний інтерес до формування інтелектуального простору «без кордонів», мереж віртуального спілкування, інтелектуальних товариств, звернення до образного осмислення реальності за допомогою знаків і символів. У світовій науці з'явився особливий напрям, який визначають як «образ “іншого”». Міська історія дістала додатковий стимул для свого розвитку у вигляді досліджень образів міст. Пріоритет територіально-просторової детермінанти дав змогу внести свіжий струмінь у дослідження процесів урбанізації та модернізації. Зазнали помітних змін і пізнавальні моделі образу історичної науки — тепер вони відіграють роль єдиної ланки у взаємодії об'єкта й суб'єкта пізнання. Переосмислення поняття історичної культури нині включає дослідження історії уявлень про минуле, зафіксованої у колективній пам'яті різних соціальних і етнічних груп, з одного боку, та історичної думки тієї чи іншої епохи — з іншого.

Як правило, вітчизняні дискурси на теми регіоналізму не відрізняються конструктивною

налаштованістю на кардинальні зміни. Навіть за умов тривалого збройного протистояння на сході країни влада не подбала про широкий суспільний діалог на теми децентралізації, які стали для України смисложиттєвими. Дебати у ЗМІ, на конференціях, «круглих столах» тощо переважно обмежуються обміном рефлексіями, причому жодної конкретної моделі бодай негайного припинення насильства не запропоновано. В країні існує доволі потужна партія «війни до перемоги», хоч уже і на найвищих щаблях влади визнано: виключно воєнними засобами припинити війну не вдасться.

Ментально-історичне осмислення регіональної самосвідомості виявилось при цьому найбільш «слабкою ланкою». Рух суспільно-політичної думки у напрямі усвідомлення витоків трагедії, яка спіткала український народ у зв'язку із розчленуванням його території, навряд чи піддається системному аналізу в рамках окремого наукового напрямку, а міждисциплінарна співпраця стримується мізерним фінансуванням науки. Очевидним, однак, є головне: український регіоналізм в історичній ретроспективі вписаний у безкінечно складні переплетення просторово-часових процесів. Його оціночні характеристики позначені певним ступенем суб'єктивності, детермінованим умовами життя та особливостями історичної рефлексії на кожному історичному етапі.

Найбільш невтішний висновок, до якого в кінцевому рахунку приходять неупереджені аналітики, базується на визнанні певної архаїчності вітчизняної моделі суспільного ладу. Як висловився Я. Дашкевич, українська теологічно-політична ідеологія, пов'язана з Києвом протягом майже десяти сторіч, міняла своє зовнішнє оформлення залежно від конкретних обставин, проте суть її — прославляння феномена Києва як священної і державної столиці в більш або менш завуальованому вигляді зберігалася постійно, навіть глибоко прихована, незважаючи на часом дуже агресивні спроби чужих сил знищити цей апофеоз або прибрати його виключно до своїх рук [12, с. 158]. Задекларувавши на Майдані свій розрив з «рус-

ским миром», констатує Д. Гетманцев, українське суспільство сьогодні все ж уособлює в собі всі його найгірші прояви — від віри в героя, патерналізму у відносинах з державою, правового нігілізму до суто української отаманщини, невміння домовлятися, індивідуалізму. «Вибравши свободу, ми не стали вільними без усвідомлення її як відповідальності... Ми не впоралися з побудовою суспільства, в якому хочемо бачити своїх дітей. Адже це вже їхня країна, а не наша, і їм ми залишаємо у спадок неясну як у кордонах, так і за змістом пляму на політичній карті Європи без чітких перспектив та оптимістичних прогнозів» [8].

За таких умов небачено актуалізується увесь комплекс проблем, пов'язаних з національною безпекою. Ю. Свідлов у цьому контексті констатує, що бурхливий розвиток теоретичних досліджень вже надав теорії «національної безпеки» ознак самостійної академічної дисципліни. У США ця проблематика стала центральною у дослідницькій діяльності школи стратегічного аналізу в загальній теорії міжнародних відносин. В Україні у системі безпекознавства і безпековій політиці держави дедалі активніше використовується теорія систем Н. Лумана — з концептами суверенітету і територіальної цілісності як її фундаментальними основами. Ю. Свідлов у своєму баченні вдалих безпекових теорій відштовхується від парадигми «виклику — відповіді», А. Тойнбі, вважаючи доцільним уведення в контекст національної безпеки також категорії національних інтересів та національної ідентичності, — від категорій вторинно-ідеологічного осмислення необхідності збереження системного цілого. На його погляд, втрата Криму завдала Україні удару щодо територіальної цілісності, але цей удар не становив безпосередньої загрози українській державності. Серйознішим джерелом ризиків для неї він вважає фактичну втрату суверенітету над регіонами Донбасу, але й це не є фатальним для долі незалежної України. Втім, сам автор вважає власну типологію ризиків та загроз спрощеною і «занадто смаковою» [37, с. 138–149].

На думку В. Ткаченка, Росія продовжує перебудувати перед гострою необхідністю заново самовизначитися в історичному часі та в геополітичному просторі. Еліта країни мала чітко відповісти і собі й світові, чого вона хоче для себе і для інших. Об'єктивно російське суспільство зіткнулося з дилемами: авторитаризм чи демократія, цивільне чи корпоративне суспільство; федералізм чи розпад на кілька самостійних держав; ринок чи державний патерналізм; постіндустріалізм чи сировинний анклав світової економіки; партнерство чи протистояння на міжнародній арені тощо. Від цього самовизначення в загальносвітовому контексті вималювалася й альтернатива: або стійкого і справедливого світопорядку, або втягнення в нову холодну війну з наростанням ядерної загрози в усьому світі. Кожна з цих можливостей могла бути реалізована майже з однаковою імовірністю. І залежало це не тільки від вибору Росії, а й від позиції світових держав [46, с. 91].

Навряд чи хтось три-чотири роки тому міг передбачити той небачений сплеск інтересу до України, який спостерігається в сучасному світі. Його джерела й витoki, на жаль, негативні — там, де сепаратистські прояви переростають у відвертий тероризм, існує реальна загроза його «розповзання» на інші країни. Тим більше відповідальною є місія вітчизняних істориків. Не тільки показати об'єктивну картину жахливого за своїми наслідками збройного конфлікту, але й відповісти на питання «Як таке стало можливим?». А відповісти на нього можна лише на основі неупередженого аналізу як ритмів світової трансформаційної динаміки, так і тих специфічних особливостей регіонального розвитку, які склалися в Україні упродовж кількох століть.

У безпековому ключі розглядають проблему російської агресії проти України і фахівці Національного інституту стратегічних досліджень у фундаментальній монографії «Донбас і Крим: ціна повернення» (2015). На їхнє переконання, анексією Криму було розпочато нову еру стимульованих міжнародних конфліктів —

з посиленням дії наявних у міждержавному безпековому середовищі негативних чинників. Росія запустила додаткові руйнівні тенденції, збільшивши розміри дуги некерованого простору, що простяглася нині від Донецька до Мосула. Існування невизнаних і некерованих територій, розташованих у безпосередній географічній близькості, створює широкі можливості для подальшої ескалації конфлікту і здійснення незаконної діяльності — торгівлі наркотиками, зброєю, нелегальної міграції.

Спровокована Російською Федерацією війна на Донбасі має всі ознаки цивілізаційного конфлікту. Якщо донедавна географічне положення України розглядалося як велика транзитна територія, своєрідний міст між Західною Європою та Росією, то нині вона стала для неї джерелом нових проблем. Під контроль окупаційних сил потрапило близько 14,6 тис. кв. км території України — 27,4 % загальної площі Донецької та Луганської областей. Через невпорядкований кордон з РФ здійснюється неконтрольоване перекидання живої сили, військових ресурсів, потоків контрабанди. Що ж до самої Росії, то для неї військовий конфлікт на Донбасі з «маленької переможної війни» обернувся на геостратегічний програш, що фактично втягнув не готову до цього РФ у нову холодну війну, а також став причиною її міжнародно-політичної напівізоляції. Що ж до України, то, перебуваючи фактично між молотом та ковадлом, вона ризикує стати ареною тривалого геополітичного протистояння Росії та країн західного світу на чолі із США [15, с. 35, 59, 71, 109].

Уважно проаналізувавши витoki й політичні цілі розв'язаної РФ в Україні «гібридної війни», В. Горбулін дійшов висновку: як форма агресивного вирішення Росією своїх геополітичних завдань вона не лише не обмежилася Україною, але й усіяло поширюється у світі, а самі форми «гібридної війни» стають дедалі вигадливішими. В них у різних комбінаціях поєднуються і суто військові дії, і партизанські й диверсійні методи, засоби інформаційно-психологічного тиску, активної підтримки вну-

трішньої опозиції тощо. При цьому поєднання традиційних і гібридних методів тепер уже є характерною рисою будь-якого збройного конфлікту. Стратегічна орієнтація РФ на «глобальну анархію» дістає наочний прояв у комбінуванні традиційних військових засобів з квазімілітарною діяльністю у вигляді підтримки незаконних збройних формувань і сепаратистських рухів, а також операцій немілітарного впливу з використанням дипломатії, економічного тиску, маніпулятивних технологій.

Ці асиметричні методи мають свої відмінності у механізмах застосування — у «гібридному контексті» сирійського вузла напруги переважала військова складова, у засобах тиску на ЄС — немілітарний вплив за старими комінтернівськими зразками. Що ж до України, то тут упродовж двох років були застосовані усі ключові форми гібридних воєн — від прямої військової агресії та використання квазімілітарних структур і приватних військових кампаній до потужного інформаційного тиску з кібератаками. За висновками Горбуліна, гібридні операції Росії перетворюють усю зону міжнародної безпеки на єдину «зону ризику». Перетворення «ДНР» та «ЛНР» на тривалий дестабілізуючий фактор українського життя є свідченням того, що Росія готова воювати за Україну «до останнього українця» і що «активні заходи» з боку російських спецслужб лише наростатимуть [9].

«Ціннісне спустошення» порубіжжя, доводить польський аналітик Т. Зарицький, є наслідком його одночасного тяжіння до двох центрів. Але чи завжди дослідник може бути упевнений у тому, що неочікувана політична поведінка є наслідком саме регіонального, а не якогось іншого, впливу? Ніколи не можна бути певним, зазначає він, що справді «регіональний контекст» має значення у даному регіоні, чи нам просто не вистачає даних для інших пояснень розходжень у політичній поведінці? «Іншими словами, ми дуже часто ризикуємо скористатися категорією «регіональний вплив» як «корзиною для використаного паперу», до якої потрапляють усі нез'ясовані розбіжності».

Регіональний вимір українського простору, констатував ще наприкінці ХХ ст. Зарицький, традиційно пов'язують з дихотомією «Захід — Схід». Справді, східний кордон Польщі до 1939 року, який подекуди збігається з австро-угорським кордоном ХІХ ст., можна дуже легко помітити на українській електоральній карті. Чим далі на Схід, тим більша підтримка лівих, яка на той час сягала свого піку в Донецькій і Луганській областях. Але вже тоді Зарицький бачив небезпеку спрощень у такому представленні моделі електоральної географії: за його спостереженнями, «варіативність у Західній та Східній Україні поступово стає більш складною». Щодо Криму, то він, демонструючи на початковому етапі незалежності виразні антиукраїнські настрої, особливо часто порушував загальну логіку української електоральної географії.

У своїй порівняльній аналітиці впливу регіонального чинника на політичний процес в Україні та Польщі Зарицький відштовхувався від типології політичних розколів, запропонованих Робертом Кічельтом. Останній розмежовував три типи політичних розколів. Перший — конфлікт перерозподілу — як наслідок різноспрямованих економічних інтересів, з протистоянням прибічників державного патерналізму й вільного ринку. Другий — конфлікт «осі політичних принципів» на базі протистояння прибічників ліберальних, індивідуальних управлінських настанов і адептів колективістського, авторитарного типу суспільства. Третій — це конфлікт щодо визначення громадянства, точніше, протистояння етнічних, лінгвістичних, релігійних принципів, що закладаються у його фундамент.

Накладання Зарицьким цієї схеми на українські реалії виявилось доволі продуктивним, особливо з огляду на подальший розвиток подій. Як, до речі, і аналіз російської ситуації з притаманним їй зрощенням національної ідеології з імперськими постулатами. У кожній з держав, які стали об'єктом його аналізу, саме «вибір периферії» проти східного або західного домінування визначався як критерій націо-

нальної ідентичності. При цьому в Росії, доводить Зарицький, не праві, а саме налаштовані проти Заходу ліві виступають за зміцнення російської держави будь-якою ціною та коштом, у тому числі й за рахунок людських життів.

Україну Зарицький вважав крайнім прикладом важливості регіонального чинника в національній політиці. Регіональна традиція в Росії (і у Східній Україні теж) порівняно слабша, і це результат високої мобільності населення й систематичного викорінення історичної пам'яті. В Криму ситуація інша, бо кримські татари зберегли свою історичну пам'ять.

Підходи Т. Зарицького, хоч і оприлюднені у фазу «гібридної війни», зберігають потенціал креативності й сьогодні, бо дистанціюються від усвідомлення регіональної ідентичності як критерію «ідеал-типовості». Безпредметно нині говорити про Донбас як певну цілісність із притаманними їй настроями й упередженнями — вони надто відмінні у різних частинах регіону. Виходити в її оцінках доцільно не стільки з безкінечно тиражованих регіональних ознак, скільки з конкретних проявів внутрішнього розколу — конфліктів перерозподілу, політичних принципів, взаємовиключних самоідентифікацій. І бачити при цьому, крім зазначеного конструктиву, і слабкі сторони міркувань Т. Зарицького — інтерпретацію політичних розмежувань у руслі традиційних для ХХ ст. центр-периферійних підходів [19, с. 52; 499–540].

Однак навряд чи правомірно відносити пограниччя до периферій. Порубіжжя можна кваліфікувати як субрегіон у сфері «між», у зоні притягання кількох центрів, на кордоні кількох культур. За О. Кривицькою, феномен порубіжжя полягає в тому, що в його просторі взаємодії виникають нові форми солідарності соціальних спільнот, формуються транскордонні соціальні мережі, в яких пограниччя — умова кооперації. У прикордонних територіях відбуваються процеси «нашарування» різних соціокультурних маркерів, що впливає на їхній «привілейований» статус, забезпечує можли-

вість різного роду комунікацій. Пограниччя з елемента просторової організації перетворюється на чинник впливу, забезпечуючи нову якість розвитку пограничного соціокультурного простору. Але водночас множаться ризики, пов'язані з існуванням у прикордонних ареалах різних ментальностей, культурних настанов, поведінкових стереотипів. Образ ворога, породжений нездатністю зрозуміти «іншого», призводить до його «відторгнення», поляризує соціум. Матриця особливої системи взаємодії між «своїм» і «чужим» у цих ареалах не завжди збігається із територіальними кордонами або демаркаційними лініями [23, с. 173–174].

Саме тому спроби розглядати порубіжжя як форму периферії, а отже, і центр-периферійний підхід як універсальний, піддаються сьогодні обґрунтованій критиці. Порубіжжя — ареал транскультурності, доводять білоруські науковці, це не «чиясь» периферія, а цілісна топіка, місце стику цивілізацій, культур, відповідних парадигм. Домінування у зонах пограниччя різних смислів, нових і суперечливих цінностей наштовхуються, однак, на переважання мережових структур з низькою щільністю і слабких горизонтальних зв'язків, що у підсумку створює ефект невизначеності й відсутності спільної стратегії розвитку. Тому питання, на який центр варто орієнтуватися, дістає тут безліч неоднозначних відповідей. Зрештою, різні групи інтелектуалів перетворюються на опонентів, які не знаходять платформи для porozуміння [2; 35].

Угорський історик Пал Тамаш у своїх міркуваннях виходить з того, що оскільки пограниччя характеризується наявністю багатьох суб'єктів дії, переклад однієї системи цінностей на мову іншої може становити значну трудність. Те, що здається очевидним, якщо дивитися на проблеми порубіжжя «зсередини», не здається таким з погляду «іззовні», з боку провідних гравців на світовій арені. Звідси і невтішний для України висновок П. Тамаша: за будь-якого розвитку подій Україна не може розраховувати на входження до складу ЄС у найближчі 20 років [45].

Перехідність, плинність, нестаточність, невизначеність — характерні ознаки погранич. Самоідентифікації тут, як правило, не збігаються з тими, які прокламуються їхніми географічними центрами. Культурна гібридність превалує в усіх сферах життя, хоч самі мешканці навряд чи відчують себе результатом гібридизації чи подвійної стереотипізації. Радше навпаки: еталонною вони вважають власну ідентичність. Співіснування різних ціннісно-нормативних систем, формальних і неформальних механізмів досягнення життєвих цілей розглядається як норма або взагалі не помічається.

Для аналізу локальних різновидів регіональної ідентичності здається продуктивним застереження О. Рафальського: термін «регіональна ідентичність» часом буває емоційно переважаним, аж до асоціювання його з екстремізмом і сепаратизмом. Як і будь-яка інша ідентичність, регіональна здатна відігравати більшу чи меншу роль як в інтеграційних, так і в протилежних за спрямуванням процесах. У переважній більшості випадків у структурі регіональної ідентичності на перший план виходять консолідуючі цінності. Утім, на Донбасі впливи мови як традиційно консолідуючого фактора виявилися неоднозначними. Тут мова здебільшого відіграла роль маркера інакшості — позначення розриву з більш архаїчним селянським середовищем. Саме на цій основі сформувалася своєрідна в культурно-психологічному та соціальному плані етноукраїнсько-російська громада, основу якої становили шахтарі й робітники заводів.

Акцентуючи увагу на особливій ролі у формуванні регіональної ідентичності Донбасу чинника прикордоння — нічийної, вільної землі, О. Рафальський предметно розвінчує популярну в літературі тезу про перебування Донбасу «на зламі західної та східної цивілізацій». На території колишнього Дикого поля обох цивілізацій не було, а у більш пізні часи регіональна ідентичність визначалася не так незалежністю чи лояльністю до певного зовнішнього суб'єкта (держави чи цивілізації),

як устремлінням до закріплення власної регіональної самобутності, прагненням до самовизначення й самоствердження.

Фактична українсько-російська бітнічність Донбасу була значною мірою сформована радянською політичною риторикою, з її акцентом на власній унікальності, передовій ролі, відкритості для всіх народів світу. Тому так хворобливо, як образу сприйняли мешканці краю нав'язуваний їм імідж меншовартості порівняно з якимось «незіпсованим» еталонном. Ця образа і вилилася, зрештою, з одного боку, у високу мобілізаційну спроможність місцевої регіональної ідентичності, а з другого, — у несприйняття «постмайданної» київської влади і відповідних схем політичного вибору. Оскільки станом на 2013 рік за СРСР шкодували 57 % опитаних на Донбасі, мотиви київських протестних акцій для них виявилися незрозумілими й надуманими. Роз'яснювальною роботою як на київському, так і на місцевому рівні можна було б у перші дні протистояння істотно змінити ситуацію. Натомість ставку було зроблено на використання незаконних силових формувань, що й створило зрештою ситуацію розколу [14, с. 401–451].

Через трагедію Донбасу сьогодні фахівці фіксують належність України до т. зв. «розколотих» цивілізацій (термін С. Гантінгтона). Такий погляд обстоюють, зокрема, Я. Калакура та його співавтори, створюючи неоднозначний образ розірваного всередині й невизначеного ззовні простору національної культури. У ньому постійно конкурують міфологеми «боротьби» та «захисту», які передбачають радикалізацію культурних настанов, негативну психологічну мобілізацію, перетворення культурних відмінностей та ідеологічні розбіжності, спрямованість на пошук «ворога», а не «суперника», «чужого», а не «іншого». «Для частини населення сучасної України культурні стандарти відтворюють варіант її «східності» з його ціннісною невизначеністю, змістовою некомпетентністю, моральною амбівалентністю, символічною позацентричністю» [20, с. 436–440].

Не меншою мірою для розуміння ознак синкретизму в політичній культурі південно-східного регіону України виявився важливим зроблений В. Котигоренком ще у 2005 році висновок про небезуспішний в принципі результат радянського соціального експерименту. Під впливом догми про «нову історичну спільність людей — радянський народ» сама потреба в етнічних самоідентифікаціях у цьому регіоні істотно зменшилася. «Поряд з етнічною і національною, релігійною, цивілізаційною ідентичностями, а подекуди і на їхньому місці, у частини людей сформувалась ідентичність радянська — до певної міри деетнізована, але з російсько-культурним забарвленням. Навіть через три роки після проголошення українського державного суверенітету в Донецькій області майже половина опитаних у ході проведення соціологами зі Львова й Мічиганського університету (США) дослідження ідентифікували себе як «радянських людей», причому більшість з них у своїх суспільно-політичних симпатіях орієнтувалися на Російський Схід. Подібна ностальгія була притаманна і значній кількості кримчан [22, с. 123–124].

Нині, уже на основі осмислення втрат, заподіяних Україні анексією Криму й «гібридною війною» на Донбасі, фахівці-етнополітологи констатують: будь-які незалежні експерименти, здійснені без врахування науково обґрунтованих регіональних відмінностей, а також динаміки їх змін, загрожують новими ризиками й небезпеками. Активне долучення кланово-олігархічних груп Донбасу до тіньового адміністративно-територіального перерозподілу зон політико-економічного впливу супроводжувалося всезростаючою артикуляцією власних інтересів перед Києвом. У поєднанні з витонченою демагогією владних структур Російської Федерації воно створило досить стійкий ефект дезорганізації та деморалізації значної частини жителів регіону. Після блискавичної анексії Криму вони повірили у можливість повторення кримського сценарію і для Донбасу [33, с. 42–46].

Російський проект «Новоросія» базувався на матеріалах імперської історії. Невдовзі політтехнологам РФ довелося переконатися у тому, що для їхніх місцевих прихильників значно ближчою є пролетарська (червоногвардійська) тема, символи «Донкривбасу», а їхня ідентичність у своїй основі соціально-економічна (шахтарська). Тому, констатують В. Головка та Л. Якубова, попереднє прагнення адептів «руського мира» створити білогвардійсько-пролетарську химеру трансформувалося у більш зрозумілий місцевим мешканцям пострадянсько-пролетарський симулякр. А проте, за їхнім визначенням, «музі Клію не відмовиш у сарказмі — майже через сто років після визвольних змагань 1917–1921 років у донецькому степу знову зішлись у боротьбі три ідеології: російсько-монархічна, пролетарська (у путінському викладі) та українська державність» [13, с. 662].

Не можна не бачити того, на чому наголошує Л. Якубова, — метафора «двох Україн», уведена в науковий обіг вітчизняними інтелектуалами, не тільки неминуче спрощувала складність суспільних процесів, але й підживлювала латентний конфлікт задовго до того, як він увійшов у фазу відкритої конфронтації. Винахідливо експлуатуючись під час кожних президентських і парламентських виборів, вона чималою мірою сприяла культурній маргіналізації та духовній деградації російськомовних мешканців Донбасу, яким інкримінувалося як мінімум другосортність. Цей «регіональний шовінізм» і вилився зрештою у «холодну війну» ідей, яка, вміло підігріта ідеологами сусідньої держави, «переросла в справжню війну»; безневинне на перший погляд «плакатне» політичне заробітчанство переросло в свою вищу форму — «воєнне найманство» [44, с. 286–302].

За таких умов, констатують В. Смолій та Л. Якубова, необхідно шукати нові підходи і нову мову, спроможну адекватно відобразити суть ментального протистояння «двох Україн», пам'ятаючи, що основу їхньої різності становить не відмінність національно-мовних матриць, а застарілі занедбані соціально-економічні про-

блеми стагнаційних регіонів. «Донбаський розлад» може бути своєчасним і вкрай корисним уроком для «роботи над помилками», які, слід сподіватися, ще не пізно виправити. Найбільш перспективним, науково і суспільно плідним видається підхід до Донбасу як до української національної спадщини. Попри сьогоднішню зовнішню бідність і непривабливість її загально-

теоретичний та пізнавальний потенціал є колосальним, зокрема і в тому, що стосується теорій націй і націоналізмів, імперських практик маргіналізації та об'єктивних незворотних процесів націєтворення [39, с. 9–34]. Насамперед це стосується складного й неоднозначного процесу формування суспільних настроїв у регіоні, який випив чашу випробувань і біди до дна.

Джерела та література

1. Алексієвець М., Алексієвець Л., Юрій М. Соціум і культура як ключові компоненти цивілізації [Електронний ресурс]. *Україна – Європа – Світ*. Тернопіль, 2014. Вип. 14. С. 249–264.
2. Бреский О., Бреская О. От транзитологии к теории пограничья. Очерки деконструкции концепта «Восточная Европа». Вильнюс : ЕГУ, 2008. 336 с.
3. Бурлачук В. Динаміка відкритості та закритості в українському суспільстві. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Київ, 2016. Вип. 3 (17). С. 100–102.
4. Верменич Я. Донбас як порубіжний регіон: територіальний вимір. Київ : Інститут історії України, 2015. 69 с.
5. Вжосек В. Історія – Культура – Метафора. Про історичне мислення. Київ : Ніка-Центр, 2011. 296 с.
6. Вовкодав Ю. Інші. *Дзеркало тижня*. 2017. 20 травня.
7. Вояковський Д. Ментальні кордони в Європі без кордонів. 2-ге вид. Київ : Ніка-центр, 2012. 320 с.
8. Гетманцев Д. Зіткнення цивілізацій. *Дзеркало тижня*. 2016. 26 березня.
9. Горбулін В. Гібридна війна: все тільки починається... *Дзеркало тижня*. 2016. 26 березня.
10. Грабовський С. Яким має бути капітал? *День*. 2017. 10–11 березня.
11. Гречко П. К. Пограничье как социокультурная реальность. *Вопросы социальной теории*. 2012. Т. VI. 96 с.
12. Дашкевич Я. Україна на перехресті світів: релігійно-соціокультурні студії. Львів : Український католицький університет, 2016. 656 с.
13. 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави / НАН України, Ін-т історії України. Київ : Ніка-Центр, 2016. 796 с.
14. Донбас в етнополітичному вимірі. Київ : ІШЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 584 с.
15. Донбас і Крим: ціна повернення / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2015. 474 с.
16. Донченко О. Структура психіки як колективне несвідоме. *Соціальна психологія*. 2008. № 2. С. 3–5.
17. Донченко О. Інституціональні матриці як структури колективної психіки. *Соціальна психологія*. 2008. № 3. С. 3–13.
18. Єскельчик С. Чому Донбас? Чому Крим? URL : /http://www.historians.in.ua.
19. Зарицький Т. Мозаїка Центральної Європи: порівняльний аналіз польського та українського просторів. *Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика*. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів. Луганськ, 2002. 662 с.
20. Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф. Українська культура: цивілізаційний вимір. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 225–229.
21. Киридон А. Гетеротопії пам'яті: теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. Київ : Ніка-Центр, 2016. 320 с.
22. Котигоренко В. Кримськотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації. Київ : Світогляд, 2005. 222 с.
23. Кривицька О. Дискурс пограниччя в соціокультурних дослідженнях: теоретико-методологічні аспекти. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 4. (78). С. 173–194.
24. Кузьмин Н. Н. Воображая регион: анализ возможных оснований региональной идентичности. *Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодні та майбутнє*. Луганськ : Знання, 2006. С. 149–156.
25. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / за заг. ред. Ю. Шаповала. Київ : ІШЕНД, 2013. 600 с.

26. Мейс Дж. Україна: матеріалізація приви-дів. Київ : Кліо, 2016. 688 с.
27. На розломі цивілізацій. Середземномор'я – Чорномор'я – Каспій. URL : file://localhost/C:/Documents.
28. Пивоваров Ю. С., Фурсов А. И. «Русская система» как попытка понимания русской истории. *Полис*. Москва : Политические исследования, 2001. № 4. С. 37.
29. Піляєв І. Збройний конфлікт на Донбасі як прояв фрактального дуалізму пострадянського розвитку. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. № 1. С. 129–138.
30. Покальчук О. Роздратування. *Дзеркало тижня*. 2017. 25 лютого.
31. Покальчук О. Не будіть сову! *Дзеркало тижня*. 2017. 22 квітня.
32. Покальчук О. Попередній звід. *Дзеркало тижня*. 2017. 10 червня.
33. Політичні аспекти кризи на Донбасі: діагностика стану та напрями врегулювання. Аналітична доповідь. Київ, 2015.
34. Попов Б. В. Социокультурная гетерогенность Украины в индустриальном и постиндустриальном измерениях. *Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодні та майбутнє*. Луганськ, 2006. С. 125–135.
35. После империи: исследование восточно-европейского пограничья / под ред. И. Бобкова, С. Наумовой, П. Терешковича. Вильнюс : ЕНУ-international, 2005. С. 26–36.
36. Рахманін С. Земля Стаса. *Дзеркало тижня*. 2017. 10 червня.
37. Свідлов Ю. Проблема національної безпеки України в контексті військового протистояння (методологічні аспекти). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 1 (75). С. 138–149.
38. Сезон бунта. *События недели: итоги и факты*. 2016. 19 января.
39. Смолій В., Якубова Л. Донеччина і Луганщина: місце в модерному українському національному проекті. *Регіональна історія України*. Київ, 2016. Вип. 10. С. 9.
40. Суперечності ідентичностей в Україні та шляхи їх регулювання в контекстах політики громадянської консолідації української нації. Аналітична доповідь Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2015. 408 с.
41. Суспільні інтереси в Україні: груповий вимір, зміст, шляхи узгодження. Аналітична доповідь Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2016. 192 с.
42. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах. Київ : ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. 336 с.
43. Сухорукова А. У стосунках. Правила спільного проживання. *Дзеркало тижня*. 2017. 10 червня.
44. Схід і Південь України: час, простір, соціум. Київ : Інститут історії України, 2014. Т. 1. 378 с.
45. Тамаш П. В нынешней ситуации элиты ЕС однозначно выскажутся в пользу России, а не Украины. URL : <http://frazua.stenograms/14.01.2011/107595.html>.
46. Ткаченко В. Росія: ідентичність агресора: монографія. Київ : Академія, 2016. 256 с.
47. Унковська Т. Нова економічна стратегія для України. *Дзеркало тижня*. 2017. 25 лютого.
48. Швырков А. И. Украина: закономерности распада. *Полития*. 2014. № 2. С. 34–47.
49. Шепелев М. А. Глобалізація управління як мегатенденція сучасного світового розвитку. Київ : Генеза, 2004. 512 с.
50. Шульга О. Формування політичної демократичної свідомості в контексті зміни символічних універсумів в Україні. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Київ, 2016. Вип. 3 (17). С. 110–111.
51. Hettne B. Beyond the «New regionalism». *New Political Economy*. 2005. № 10/4.
52. Snyder L. L. Global multi-nationalism. *Autonomy or independence*. London, 1982.
53. Zarycki T. Periferie. Noweujęcia symbolicznych zależności centro-peryferijnych. Warszawa, 2009.

References:

1. Aleksiyevets M., Aleksiyevets L., Yuriy M. (2014) Sotsium i kultura yak kliuchovi komponenty tsyvilizatsiyi [Society and Culture as Key Components of Civilization]. *Ukrayina-Yevropa-Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriya: Istoriya, mizhnarodni vidnosyny* [Ukraine-Europe-World. An International Collection of Scientific Papers. *International Relations Series*]. Ternopil, Iss. 14, 249–264.
2. Breskiy O., Breskaya O. (2008) Ocherki dekonstruktsii kontsepta «Vostochnaya Yevropa» [Essays on Deconstructing the *Eastern Europe* Concept]. *Ot*

tranzitologii k teorii pogranichya [From Transitology to the Frontier Theory]. Vilnius: EHU, 336 pp.

3. Burlachuk V. (2016) *Dynamika vidkrytosti ta zakrytosti v ukrayinskomu suspilstvi* [Dynamics of Openness and Closeness in Ukrainian Society]. *Ukrayinske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin* [Ukrainian Society: Social Changes Monitoring]. Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine, Iss. 3 (17), pp. 100–102.

4. Vermenych Ya. (2015) *Donbas yak porubizhnyi rehion: terytorialnyi vymir* [Donbas as a Frontier Region: A Territorial Dimension]. Kyiv: Institute of History of Ukraine, 69 pp.

5. Wzhosek W. (2011). *Istoriya – Kultura – Metafora. Pro istorychne myslennia* [History – Culture – Metaphor. On Historical Thought]. Kyiv: Nika-Tsentr, 296 pp.

6. Vovkodav Yu. (2017) Inshi [Others]. *Dzerkalo tyzhnia* [The Mirror Weekly], May 20.

7. Wojakowski D. (2012). *Mentalni kordony v Yevropi bez kordoniv* [Mental Frontiers in Europe without Frontiers]. Kyiv: Nika-Tsentr, 320 pp.

8. Hetmantsev D. (2016) *Zitknennia tsyvilizatsiy* [Collision of Civilizations]. *Dzerkalo tyzhnia* [The Mirror Weekly], March 26.

9. Horbulin V. (2016) *Hibrydna viyna: vse tilky pochynayetsia...* [Hybrid War: Everything Just Begins...]. *Dzerkalo tyzhnia* [The Mirror Weekly], March 26.

10. Hrabovskiy S. (2017) *Yakym maye buty kapital* [On What Capital Should Be]. *Dzerkalo tyzhnia* [The Mirror Weekly], March 10–11.

11. Grechko P. (2012) *Pogranichie kak sotsiokulturnaya realnost* [Borderland as a Socio-Cultural Reality]. *Voprosy sotsialnoy teorii* [Issues of Social Theory]. Vol. 6, pp. 81–96.

12. Dashkevych Ya. (2016) *Ukrayina na perekhresti svitiv: relihiyevnavchi y sotsiokulturni studiyi* [Ukraine at the Crossroads of Worlds: Religious and Socio-Cultural Studies] (compilers L. Moravska, I. Skochylias) Lviv: M. Hrushevskiy Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies NAN Ukrainy; Ukrainian Catholic University, 656 pp.

13. Smolij V. (ed.), Danylenko V., Kulchytskyi S., Mayboroda O., Yakubova L., Yanishevskiy S. (2016) *25 rokiv nezalezhnosti: narysy istoriyi tvorennia natsiyi ta derzhavy* [25 Years of Independence: Essays on History of Nation- and State-Building]. Kyiv: Nika-Tsentr, 796 pp.

14. Kotyhorenko V., Kalakura O., Kovach L., Kotsur V., Kochan N., Rafalskyi O. (2014) *Donbas v etnopolitychnomu vymiri* [Donbas in Ethno-Political Dimension]. Kyiv: I. Kuras IPES of the NAS of Ukraine, 584 pp.

15. Horbulin V., Vlasiuk O. (eds.) (2015) *Donbas i Krym: tsina povernennia* [Donbas and Crimea:

A Return Price]. Kyiv: National Institute for Strategic Studies, 474 pp.

16. Donchenko O. (2008) *Struktura psykhyky yak kolektyvne nesvidome* [Structure of the Psyche as the Collective Unconscious]. *Sotsialna psykholohiya* [Social Psychology], no. 2, pp. 3–15.

17. Donchenko O. (2008) *Instyutsionalni matrytsi yak struktury kolektyvnoyi psykhyky* [Institutional Matrices as Structures of the Collective Psyche]. *Sotsialna psykholohiya* [Social Psychology], no. 3, pp. 3–13.

18. Yekelchik S. *Chomu Donbas? Chomu Krym?* [Why the Donbas? Why Crimea?]. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1817-serhii-yekelchik-chomu-donbas-chomu-krym>.

19. Zarytskyi T. (2002) *Mozayika Tsentralnoyi Yevropy: porivnialnyi analiz polskoho ta ukrayinskoho prostoriv* [Mosaic of Central Europe: A Comparative Analysis of Polish and Ukrainian Spaces]. *Hlobalizatsiya. Rehionalizatsiya. Rehionalna polityka. Khrestomatiya z suchasnoyi zarubizhnoyi sotsioloohiyi rehioniv* [Globalization. Regionalization. Regional Politics. A Reader on Modern Foreign Region Sociology]. Luhansk: Alma Mater; Znannia, pp. 499–540.

20. Kalakura Ya, Rafalskyi O., Yuriy M. (2016) *Ukrayinska kultura: tsyvilizatsiynyi vymir* [Ukrainian Culture: A Civilizational Dimension]. *Ukrayinskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], no. 2, pp. 225–229.

21. Kyrydon A. (2016) *Heterotopiyi pamyati: teoretyko-metodolohichni problemy studiy pamyati* [Memory Heterotypies: Theoretical and Methodological Issues of Memory Studies]. Kyiv: Nika-Tsentr, 320 pp.

22. Kotyhorenko V. (2005). *Krymskotatarski repatrianty: problema sotsialnoyi adaptatsiyi* [Crimean Tartar Repatriates: A Problem of Their Social Adaptation]. Kyiv: Svitohliad, 222 pp.

23. Kryvytska O. (2015) *Dyskurs pohranychchia v sotsiokulturnykh doslidzhenniakh: teoretyko-metodolohichni aspekty* [Discourse of Borderland in Socio-Cultural Studies: Theoretical and Methodological Aspects]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny* [Scientific Proceedings of the I. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine], Iss. 4 (78) 173–197.

24. Kuzmin N. (2006) *Voobrazhaya region: analiz vozmozhnykh osnovaniy regionalnoy identichnosti* [Imagining a Region: An Analysis of Possible Grounds for Regional Identity]. *Stosunky Skhodu ta Zakhodu Ukrayiny: mynule, siohodennia ta maybutnie* [Relations between Ukraine's East and West: Past, Present, and Future]. Luhansk: Znannia, pp. 149–156.

25. Shapoval Yu. (ed.) (2013) *Kultura istorychnoyi pamyati: yevropeyskyi ta ukrayinskyi dosvid*

[Culture of Historical Memory: European and Ukrainian Experiences]. Kyiv: I. Kuras IPES of the NAS of Ukraine, 600 pp.

26. Mace J. (2016) *Ukrayina: materializatsiya pryvydiv* [Ukraine: Ghost Incarnation]. Kyiv: Klio, 688 pp.

27. *Na rozlomi tsyvilizatsiy. Seredzemnomorya – Chornomorya – Kaspiy* [At a Fracture of Civilizations. The Mediterranean – Black Sea – Caspian Regions]. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n6ltexts/dyskusija.htm>.

28. Pivovarov Yu., Fursov A. (2001) «Russkaya sistema» kak popytka ponimaniya russkoy istorii [The Russian System as an Attempt of Realizing the Russian History]. *Polis*, Moscow: Politicheskies issledovaniya, no. 4, 37–48.

29. Piliaiev I. (2015) Zbroyniy konflikt na Donbasi yak proyav fraktalnogo dualizmu postradianskoho rozvytku [Armed Conflict in Donbas as a Manifestation of Soviet Development's Fractal Dualism]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy* [Scientific Proceedings of the I. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine], no. 1, pp. 129–138.

30. Pokalchuk O. (2017) Rozdratuvannya [Exasperation]. *Dzerkalo tyzhnia* [The Mirror Weekly], February 25.

31. Pokalchuk O. (2017) Poperedniy zvid [At a Preparatory Bent]. *Dzerkalo tyzhnia* [The Mirror Weekly], June 10.

32. Pokalchuk O. (2017) Ne budit sovu! [Don't Rouse the Owl!]. *Dzerkalo tyzhnia* [The Mirror Weekly], April 22.

33. (2015) *Politychni aspekty kryzy na Donbasi: diahnostyka stanu ta napriamy vrehuliuvannya. Analitichna dopovid* [Political Aspects of the Donbas Crisis: State Diagnosing and Trends of Adjustment. An Analytical Report]. Kyiv: I. Kuras IPES of the NAS of Ukraine.

34. Popov B. (2006) Sotsiokulturnaya geterogenost Ukrainy v industrialnom i postindustrialnom izmereniyah [Socio-Cultural Heterogeneity of Ukraine in Industrial and Postindustrial Dimensions]. *Stosunky Skhodu ta Zakhodu Ukrainy: mynule, siodennia ta maybutnie* [Relations between Ukraine's East and West: Past, Present, and Future]. Luhansk: Znannia, pp. 125–135.

35. Bobkov I., Naumova S., Tereshkovich P. (eds.) (2005) *Posle imperii: issledovaniya vostochnoevropeyskoho pogranichya: Sbornik statey* [After Empire: Studies of East European Borderland: A Symposium]. Vilnius: EHU-international, pp. 26–36.

36. Rakhmanin S. (2017) Zemlia Stasa [The Land of Stas]. *Dzerkalo tyzhnia* [The Mirror Weekly], June 10.

37. Svidlov Yu. (2015) Problema natsionalnoyi bezpeky Ukrainy v konteksti viyskovoho protystoyannia (metodolohichni aspekty) [Problem of Ukraine's National Safety in Context of Military Confrontation (Methodological Aspects)]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy* [Scientific Proceedings of the I. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine], Iss. 1 (75), pp. 138–149.

38. (2016) Sezon bunta [Season of Rebellion]. *So-bytiya nedeli: itogi i fakty* [Weekly Events: Outcomes and Facts], January 19.

39. Smoliy V., Yakubova L. (2016) Donechchyna i Luhanshchyna: mistse v modernomu ukrayinskomu natsionalnomu proekti [Donechchyna and Luhanshchyna: Their Place in a Modern Ukrainian National Project]. *Rehionalna istoriya Ukrainy* [Regional History of Ukraine], Iss. 10, 9–34.

40. (2015) *Superechnosti identychnostey v Ukraini ta shliakhy yikh rehuliuvannya v konteksti polityky hromadianskoyi konsolidatsiyi ukrayinskoj natsiyi. Analitichna dopovid* [Contradictions of Identities in Ukraine and Ways of Their Reconciliation in Contexts of Policy of Ukrainian Nation's Civil Consolidation. An Analytical Report] (I. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine). Kyiv, 408 pp.

41. (2016) *Suspilni interesy v Ukraini: hrupovy vymir, zmist, shliakhy uzgodzhennia. Analitichna dopovid Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy* [Public Interests in Ukraine: Their Group Dimension, Content, and Paths of Reconciliation. An Analytical Report of the I. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine]. Kyiv: I. Kuras IPES of the NAS of Ukraine, 192 pp.

42. (2013) *Suspilni tsinnosti naseleennia Ukrainy v teoretychnykh i praktychnykh vymirakh* [Social Values of Ukrainian Population in Theoretical and Practical Dimensions]. Kyiv: I. Kuras IPES of the NAS of Ukraine, 336 pp.

43. Sukhorukova A. (2017) *U stosunkakh. Pravy-la spilnogo prozhyvannya* [Being on the Terms With. Rules of Cohabitation]. *Dzerkalo tyzhnia* [The Mirror Weekly], June 10.

44. Smoliy V. (ed.) (2014). *Skhid i Pivden Ukrainy: chas, prostir, sotsium: v 2 t. (kolektyvna monohrafiya (Studiya z rehionalnoi istoriyi))* [Eastern and Southern Ukraine: Time, Space, and Society: in Two Volumes (A Joint Monograph (Studies on Regional History))]. Kyiv: Institute of History of Ukraine, Vol. 1, 378 pp.

45. Tamash P. *V nyneshney situatsiyi elity ES odnoznachno vyskazhutsia v polzu Rossii, a ne Ukrainy* [In Current Situation, the EU Elites Will

Speak in Favour of Russia rather than Ukraine]. URL: <http://fraza.ua.stenograms/14.01.2011/107595.html>.

46. Tkachenko V. (2016). *Rosija: identychnist ahresora: monohrafiya* [Russia: An Aggressor's Identity: A Monograph]. Kyiv: Akademiya, 256 pp.

47. Unkovska T. (2017) Nova ekonomichna stratehiya dlia Ukrainy [A New Economic Strategy for Ukraine]. *Dzerkalo tyzhnia* [The Mirror Weekly], February 25.

48. Shvyrkov A. (2014). Ukraina: zakonmernosti raspada [Regularities of Ukraine's Breakup]. *Politiya* [Politeia], 2 (73), 34–47.

49. Shepieliev M. (2004). *Hlobalizatsiya upravlinia yak mehatendentsiya suchasnoho svitovoho rozvytku* [Management Globalization as a Mega-Trend of Modern Global Development]. Kyiv: Geneza, 512 pp.

50. Shulha O. (2016) Formuvannia politychnoyi demokratychnoyi svidomosti v konteksti zminy symbolichnykh universumiv v Ukraini [On Formation of Political Democratic Consciousness in Context of Symbolic Universes' Transformation]. *Ukrayinske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin* [Ukrainian Society: Social Changes Monitoring]. Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine, Iss. 3 (17), pp. 110–111.

51. Hettne B. (2005) Beyond the «New regionalism». *New Political Economy*, 10 (4), pp. 543–571.

52. Snyder L. (1982) *Global multi-nationalism. Autonomy or independence*. London: Greenwood Press.

53. Zarycki T. (2009) *Peryferie. Nowe ujęcia symbolicznych zależności centro-peryferyjnych*, Warsaw: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Summary

The borderland phenomenon has not occupied a noticeable place in the historical analysis for a long time. The combination of globalization processes with the phenomenon of geo-cultural regionalism in the areas adjacent to the borders has changed the concept of the borderland into a fashionable brand. It is a fact that near the boundaries the zones of higher energetics have been noticed by the geographers for the first time. The author of the theory of cross-cultural communication V. Derhachov still at the late XXth century has written about the linearity as a strategic resource that produces energy of creation and destruction with a kind of 'priorities competition'. In his vision, Ukraine is a typical frontier state, in which the 'edges' of the three geopolitical, socio-cultural and geo-economic spaces are converged in modern times: Western European, Eastern European and Mediterranean. Three socio-cultural areas that are now identified with Western, Eastern and Southern Ukraine are connected historically with Ukraine borders.

The concept of borderline communication introduced into scientific discourse has opened the way to the study of boundaries as peculiar topoi with inherent features of transition, instability, various political orientations. World science is now actively developing the borderland concept as an explanatory scheme, offering an understanding of local specificity through the historical reconstruction of the boundary spaces and the corresponding geo-cultural images.

Modern definitions of socio-cultural boundary are based on the fixation of the boundaries in a certain region, which indicates the limits of settling and the availability of carriers of different cultures and civilizations. It is considered as the result of a complex process of the ethnos rooting in a certain type of landscape. Besides that, the *border* and *corridor* conceptions are usually considered as synonymous. In parallels, there is an update of the terminological tools by the account of the modern view on the *culture of conflict*, the correlation of problems of self-determination, sovereignty, separatism, etc.

Keywords: borderline identity, geopolitics, regional specificity, Ukrainian-Russian relations, conflicts of interests and values.